

УДК 378.014.5:34](477)“1991/2004”

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОГРАМ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1991–2004 рр.): ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТ

Коломієць Олена, аспірант, викладач кафедри англійської мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
ORCID: 0000-0003-4169-7089
E-mail: olena.kolomiyets@ukr.net

Дослідження полягає у визначенні тенденцій розвитку міжнародної діяльності у системі вищої освіти України з 1991 по 2004 роки: законодавчому оформленні переходу вітчизняної освіти від унітарності до варіативності; встановленні еквівалентності атестатів і дипломів; міжнародному визнанні кваліфікацій, вчених ступенів і звань; запровадженні ступеневої системи підготовки фахівців; збільшенні кількості іноземних студентів завдяки внесенню інформації про заклади вищої освіти України до довідників ЮНЕСКО та Ради Європи. Доведено, що за той період у вітчизняній вищій освіті відбулася інтеграція в європейський освітній простір.

Ключові слова: заклади вищої освіти, міжнародна діяльність, міжнародне визнання дипломів, кваліфікацій і звань, євроінтеграція, ступенева освіта, міжнародне науково-освітнє співтовариство, європейський освітній простір, підготовка фахівців.

TRENDS OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ACTIVITY PROGRAMS IN SYSTEM OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE (1991–2004): LEGISLATIVE ASPECT

Kolomiyets Olena, PhD Student, University Teacher, English Language and Its Teaching Methods Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0003-4169-7089
E-mail: olena.kolomiyets@ukr.net

The aim of this research is to conduct a theoretical analysis of the international relations tendencies of Ukrainian higher education institutions and of the level of their integration into the international scientific and educational community on the background of the reform of the higher education system in Ukraine from 1991 to 2004. The article analyzes the normative documents of this period, which contributed to the formation of international activity programs in the higher education system. The following tendencies of international activity development in the Ukrainian higher education system in the defined period are the following ones: legislative registration of transition of national education from unitary to variability; formation of a humanistic model of a specialist of a new type; establishment of equivalence of certificates and diplomas; international recognition of qualifications and academic degrees; introduction of a multi-level system of specialist's training; the transition from specialized training to specialist training in integrated areas; ordering the system of higher education institutions

and gaining them some independence; increasing the number of foreign students by providing information on higher education institutions of Ukraine to the UNESCO and Council of Europe directories; raising the status of a citizen of Ukraine in the international socio-cultural environment; competitiveness of national education in the European and world educational space. It has been proved that from 1991 to 2004 effective pedagogical technologies were introduced in the national higher education, new models of different higher education levels were developed, and the transition to a multi-level system of specialist's training was made, as well as integration into the European educational space.

Keywords: *higher education institutions, international activity, international recognition of qualifications, degrees and titles, European integration, multi-level system, international scientific-educational community, European educational space, specialists' training.*

За неповні тридцять років незалежності України принципово змінилися пріоритети у внутрішньому та зовнішньому політичному житті нашої держави. Актуальність дослідження проблеми становлення програм міжнародної діяльності вищих навчальних закладів з 1991 по 2004 роки у контексті державної політики України визначається тим, що для окреслення напрямів розвитку освітньої політики України доцільним є звернення до історії її становлення з метою врахування досвіду та стратегій виведення професійної освіти на рівень досягнень розвинутих країн світу.

Визначення проблем законодавчого забезпечення програм міжнародної діяльності закладів вищої освіти (далі – ЗВО) у контексті державної політики України стало предметом наукових досліджень В. В. Безлюдної, М. А. Дебича, В. Г. Кременя, Г. Г. Січкаренко, С. П. Шитікової, О. І. Якимчука та багатьох інших науковців.

Так, В. В. Безлюдна, здійснюючи спостереження за реформуванням вищої освіти у період з 1991 по 2004 рр., дійшла висновку, що структурно-змістовні реформи вищої освіти, незважаючи на складні соціально-економічні та суспільно-політичні обставини початку 90-х рр. ХХ ст., дали змогу досягти багатьох позитивних якісних результатів у системі вищої освіти. Аналіз нормативно-правових документів 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. дав змогу науковцю охарактеризувати діяльність державної освітньої політики за такими напрямками: інтенсивний розвиток процесу всесвітньої формалізації та уніфікації освіти під впливом глобалізаційних процесів; структурно-функціональна перебудова вищої школи, що дозволила адаптувати систему вищої освіти, її гуманітарну складову до нових умов суспільного і політичного життя, розвиваючи ідеї гуманізації та гуманітаризації освіти у ЗВО; законодавче оформлення переходу вітчизняної школи від унітарності до варіативності; формування гуманістичної моделі фахівця нового типу; інтеграція в європейський освітній простір, інтернаціоналізація вищої школи, розширення участі студентів та науковців у міжнародних освітніх і дослідницьких проєктах; запровадження ступеневої підготовки студентів; створення системи безперервної мовної освіти, яка передбачає оволодіння громадянами України хоча б однією іноземною мовою [1, с. 235].

Огляд проблеми законодавчого аспекту історії становлення і розвитку програм міжнародної діяльності у системі вищої освіти України засвідчив, що значна частина наукових робіт має суто історичне спрямування: це переважно дослідження в історичному ракурсі, а не в історико-педагогічному, інші ж лише опосередковано стосуються цієї проблеми. Спеціальних наукових праць, присвячених вивченню становлення і розвитку програм міжнародної діяльності у системі вищої освіти України, немає. Отже, потреба в об'єктивному осмисленні історико-педагогічного

досвіду та недостатня наукова розробленість означеної проблеми зумовили її вивчення.

Мета дослідження – виявити тенденції розвитку міжнародних зв'язків ЗВО України та рівня їх інтеграції у міжнародне наукове співтовариство на тлі реформування системи вищої освіти України з 1991 по 2004 рр.

«Освіта належить до найважливіших напрямів державної політики України. Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості» [7].

Варто підкреслити той факт, що ще у період з 1991 по 1992 роки, на зорі незалежності нашої держави, помітним стало прагнення багатьох ЗВО України до активного розвитку міжнародних контактів із ЗВО Європи та Сполучених Штатів Америки. Так, станом на кінець 1991 року «Львівський університет налагодив прямі стосунки з 14 університетами США, Канади, ФРН, Франції, Польщі, Голландії тощо, що надало можливість стажуватись, обмінюватись викладачами та студентами» [3, с. 4].

Цьому сприяла частина перша статті 64 Закону України від 23 травня 1991 року «Про освіту», яка уможлилювала укладання договорів про співробітництво та встановлення прямих зв'язків між вітчизняними ЗВО, науковими, науково-виробничими установами системи освіти, органами державного управління освітою та ЗВО, науковими установами системи освіти зарубіжних країн, міжнародними організаціями, фондами тощо відповідно до чинного законодавства України [12].

Варто також звернути увагу на частину третю 64 статті стосовно встановлення еквівалентності атестатів і дипломів, а також «міжнародним визнанням навчальних курсів, кваліфікацій, вчених ступенів і звань» [12].

У такому контексті, на нашу думку, доцільно зазначити, що із самого початку становлення незалежної «піднесення вищої освіти України на рівень досягнень розвинутих країн світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство» [10] було важливим вектором розбудови системи управління освітою.

Важливість Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») важко переоцінити, адже вона «стала концептуальним підґрунтям для формування нової національної системи освіти в Україні та має підвищений інтерес у фахівців та дослідників у галузі освіти» [16, с. 80]. Для широкого інтегрування в міжнародну систему освіти планувалося розроблення нових моделей різних рівнів вищої освіти, а також «перехід до гнучкої, динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, оновлення змісту вищої освіти, запровадження ефективних педагогічних технологій; створення нової системи методичного та інформаційного забезпечення вищої школи; входження України у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації» [10]. На нашу думку, у контексті міжнародної діяльності ЗВО України дуже важливим є той факт, що у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») серед основних шляхів реформування вищої освіти було наголошено на створенні міжнародних університетів у складі навчально-наукових комплексів, а також на «створенні в Україні спільних з іншими державами ВНЗ; розширенні практики обміну педагогічними працівниками з провідними зарубіжними ВНЗ; використанні освітніх закладів інших країн для здобуття вищої освіти громадянами України; організації

комплексних наукових досліджень з проблем вищої освіти та забезпеченні міжнародного визнання дипломів ВНЗ України» [4; 10]. У контексті міжнародної політики України цей документ є надзвичайно важливим ще тим, що наукова діяльність вітчизняних ЗВО визначається як така, що є нерозривно пов'язаною з їх міжнародним визнанням.

Водночас зазначимо, що при переході країни до нових соціально-економічних умов заклади освіти зазнали суттєвих змін, що стосувалися всіх їх структурно-змістових компонентів. У системі вищої освіти відбулися серйозні зміни. З одного боку, відійшли в минуле ідеологізація духовного життя, державна регламентація всіх сфер культури, були проголошені принципи ліквідації монополії держави на освіту; з іншого – у зазначений період тривалий час була відсутня чітка і послідовна державна політика в галузі освіти, наслідком чого стали кризові явища в усій системі ЗВО [2].

Такі проблеми перших років незалежності України, як скорочення бюджетного фінансування, необхідність пошуку додаткових коштів, поставили під сумнів нормальне функціонування державного фонду сприяння громадянам у здобутті освіти в зарубіжних країнах, про який ідеться в Державній національній програмі «Освіта».

На жаль, з часом стало зрозумілим те, що багато пунктів цієї Програми не можна було виконати не лише через фінансову кризу, у якій опинилася країна на початку своєї незалежності, а й через цілий ряд факторів, більшість з яких були атавізмами радянської епохи і гальмували входження України до складу європейських держав. Уже 17 лютого 1995 року учасники Парламентських слухань констатували відсутність умов для виконання Програми «Освіта». Крім того, сама Програма не передбачала механізмів реалізації, матеріального і кадрового забезпечення. «Вона була розрахована до 2005 року, проте у 2002 році прийняли нову Національну доктрину, а програма “Освіта” вважалася невиконаною» [15, с. 56].

На нашу думку, одним із найважливіших кроків із самого початку реформування системи освіти в добу незалежності України було впровадження ступеневої підготовки у ЗВО. Встановлена Законом «Про освіту» ступенева система підготовки набула реального практичного значення у майбутньому доєднанні вітчизняної системи освіти до європейської, хоча некритичні запозичення західної системи освіти, неадаптованість їх до українських реалій сильно уповільнили цей процес. Надзвичайно важливим для першої половини 90-х років минулого століття став перехід від вузькофахової підготовки спеціалістів, властивої радянській системі освіти, до підготовки спеціалістів за інтегрованими напрямками, що уможливило проходження фахової перепідготовки за досить короткий строк, за міжнародними стандартами, хоча вітчизняний ринок праці не був готовим сприймати нові освітньо-професійні рівні [15, с. 66].

На тлі важкої економічної ситуації у країні недостатня нормативно-правова база та непослідовність державної політики гальмували міжнародну діяльність навчальних закладів України, але водночас необхідно зазначити, що перші роки незалежності відзначені створенням навчальних планів, хоч і повільним, але впорядкуванням системи освіти, а також набуттям нею певної самостійності. Що ж стосується таких важливих для міжнародного визнання речей, як тестові випробування випускників шкіл та модульно-рейтингова система, вони були відкладені на 10 років [15, с. 65].

Певний прогрес у міжнародній діяльності вітчизняних ЗВО проглядається у входженні України до Ради Європи (жовтень 1995 року). Ця, безумовно, визначна подія

стала поштовхом до перегляду та вдосконалення Примірною статуту ВНЗ, Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні, проекту Положення про підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, Державного стандарту вищої освіти. Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту» (проект) пройшли експертизу спеціальної комісії Ради Європи. Збільшенню кількості іноземних студентів сприяло внесення інформації про ЗВО України до довідників ЮНЕСКО і Ради Європи. У структурі Міносвіти була створена Дирекція з питань співпраці з Європейським Союзом і Концепція розвитку співробітництва. Університети відкривали Центри з питань співпраці з Європейським Союзом, кафедри ЮНЕСКО. До 1999 р. Україною було укладено понад 60 відповідних міжнародних угод. Зокрема, у межах освітньої програми Європейського Союзу «Темпус» заклади вищої освіти здійснювали 85 великих проєктів. [14, с. 64]. Проте, Україна виявилася не готовою до запровадження Лісабонської конвенції «Про визнання кваліфікацій вищої освіти в європейському регіоні», розробленої під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО і яку Україна підписала в Лісабоні 11 квітня 1997 року [13].

За Конвенцією Україна мала забезпечити відкритість процедур і надійність критеріїв надання кваліфікацій, учених звань тощо, які відповідали прийнятим у Європі. Це вимагало, зокрема, вдосконалення освітнього законодавства, створення національної системи нострифікації документів про освіту, спільних зусиль міністерств освіти, закордонних справ, фінансів та юстиції [15, с. 108].

Станом на 1999 рік академічна співпраця України велася з такими країнами, як Великобританія, Франція, Фінляндія, Бельгія, Нідерланди, Румунія, Чехія, Угорщина, Польща. Варто особливо відзначити Німеччину. «До 1999 р. між вищими навчальними закладами України та Німеччини було укладено 77 угод, у тому числі між Асоціацією ректорів України та Конференцією ректорів і президентів ВНЗ Німеччини про академічне співробітництво, відкрито представництво Німецької служби академічних обмінів, яке щорічно надавало українським студентам 150 стипендій на навчання та стажування у Німеччині. Лише в 1998/1999 навчальному році на стажування до Німеччини було направлено 907 викладачів. Вдосконаленню співробітництва з західними партнерами заважали, з погляду Міносвіти, недосконала правова база і брак фахівців з міжнародного права, відсутність належного фінансування. Між тим проведення міжнародних заходів (конференцій, виставок, мовних курсів і т. ін.) сприяли б покращанню іміджу України в Євросоюзі» [14].

На нашу думку, особливо варто звернути увагу на цілеспрямованість політики закладів вищої освіти у питанні інтеграції у європейське та світове освітнє середовище, незважаючи на брак фінансування, фахівців та недосконалої законодавчої бази.

Починаючи з 2000 року, модернізація освіти мала просуватись за трьома основними напрямками:

- 1) формування цілісної органічної системи освіти на основі спадщини;
- 2) адаптація до нових ринкових відносин;
- 3) інтеграція системи освіти зі збереженням національної сутності в європейський і світовий освітній простір [6].

8–9 жовтня 2001 року відбувся II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому обговорювалася Національна доктрина розвитку освіти. До її розробки були залучені провідні вчені І. Д. Бех, Н. П. Бібік, В. І. Бондар, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, О. Я. Савченко та ін. Координатором роботи виступав В. П. Андрущенко. Підготовка

Доктрини проводилась у співпраці з Програмою розвитку ООН і Світовим Банком, було проаналізовано досвід освітньої реформи постсоціалістичних країн: Польщі, РФ, Словенії, Словачії, Угорщини, Чехії. Уперше залучались міжнародні експерти, які працювали 9 місяців під егідою міжнародного фонду «Відродження» (керівник Л. Остапенко). Результатом їх роботи стали дослідження «Рівний доступ до якісної освіти», «Управління освітою», «Ставлення академічної спільноти до реформи вищої освіти», «Система моніторингу якості освіти» [15, с. 135].

Національна доктрина розвитку освіти була затверджена 17 квітня 2002 року Указом Президента України і загалом була спрямована на підвищення статусу громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі та на конкурентоспроможність вітчизняної освіти в європейському та світовому освітньому просторі. Серед пріоритетних завдань у міжнародному плані відзначалися такі, як «сприяння держави розвитку співробітництва навчальних закладів на дво- і багатосторонній основі з міжнародними організаціями та установами (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи), Світовим банком, зарубіжними освітянськими фондами, іншими зарубіжними організаціями» [11]. Особлива увага мала приділятися моніторингу та використанню зарубіжного досвіду, а саме: проведенню спільних наукових досліджень, міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, освітнім і науковим обмінам, стажуванню та навчанню за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників [11].

У підготовці Закону про вищу освіту брали участь не тільки представники академічної спільноти та громадських організацій, а і міжнародний фонд «Відродження», який залучив іноземних та українських незалежних експертів. У законі «Про вищу освіту» (2002), у розділі XII «Міжнародне співробітництво» зазначено: «Держава сприяє міжнародному співробітництву у галузі вищої освіти і здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення взаємовигідного міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти в рамках двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів і угод» [8].

Також варто відзначити важливість Послання Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» від 30 квітня 2002 року. Перед Міністерством освіти і науки були поставлені завдання подальшого реформування вищої освіти і сприяння її входженню до єдиного європейського освітнього простору [5; 9, с. 84].

Станом на 2004 рік Україна підтримувала контакти з понад 50 міжнародними організаціями, програмами, фондами: Радою Європи, ЮНЕСКО, Інформаційною службою США, Фондом Фулбрайта, Німецькою службою академічних обмінів, Британською радою тощо. Найпотужнішою була програма «Транс'європейська співпраця у сфері вищої освіти», у межах якої виконувалися десятки проєктів з сотнями зарубіжних університетів. Разом з інституціями Ради Європи здійснювалися проєкти впровадження європейських освітніх стандартів [15, с. 150].

Отже, резюмуючи все викладене вище, зазначимо, що в період з 1991 по 2004 роки, незважаючи на складні соціально-економічні та суспільно-політичні обставини, можна прослідкувати такі позитивні тенденції розвитку міжнародної діяльності ЗВО України, як: законодавче оформлення переходу вітчизняної освіти від

унітарності до варіативності; формування гуманістичної моделі фахівця нового типу; встановлення еквівалентності атестатів і дипломів; міжнародне визнання кваліфікацій, учених ступенів і звань; запровадження ступеневої системи підготовки фахівців; перехід від вузькофахової підготовки спеціалістів до підготовки спеціалістів за інтегрованими напрямками; упорядкування системи закладів вищої освіти та набуття ними певної самостійності; збільшення кількості іноземних студентів завдяки внесенню інформації про ЗВО України до довідників ЮНЕСКО і Ради Європи; підвищення статусу громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі; конкурентоспроможність вітчизняної освіти в європейському та світовому освітньому просторі. Водночас у зазначений період розвиток міжнародної діяльності ЗВО України відбувався неплановірно, досить уривчасто, законодавча база (особливо перших років незалежності) не підкріплювалася реальними можливостями проведення міжнародної політики на рівні освітньої системи України. Брак фахівців з міжнародного права, а також відсутність належного фінансування істотно гальмували міжнародну діяльність ЗВО України у зазначений період.

На наш погляд, подальших досліджень потребує питання міжнародної діяльності на сучасному етапі її розвитку в українських педагогічних закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдна В. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948–2016): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.04. Рівне, 2017. 520 с.
2. Безлюдна В. В. Законодавчий аспект розвитку іншомовної освіти у ВПНЗ України (кінець 90-х рр. ХХ – початок ХХІ століття). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 141. С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_141_5 (дата звернення: 22.04.2020).
3. Вакарчук І. О. Львівський університет: проблеми відродження. *Високий замок*. 1992. 11 січ. (№ 13). С. 4.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). К.: Райдуга. 1994. 61 с.
5. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради від 30.04.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02> (дата звернення: 20.04.2020).
6. Кремень В. Нам треба подивитися дітям в очі. *Освіта*. 2000. 23 лютого – 1 березня. № 12. С. 5.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. 2012. 35 с. URL: <http://www.osvita-ks.edukit.kiev.ua/Files/downloads/Національна%20стратегія.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
8. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 20. С. 506–536.
9. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2002 р. № 1394. *Офіційний вісник України*. 2002. № 38. Ст. 1789.
10. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D%BF?test=4/UMfPEGzn hhUJh.Zi8fJJO 4HI4css80msh8Ie6> (дата звернення: 20.04.2020).
11. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
12. Про освіту: Закон України від 04.06.1991 р. № 1144-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 34. Ст. 452.
13. Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні: Закон України від 03.12.1999 р. № 1273-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 459.

14. Про співпрацю Міносвіти України з країнами Європи: Доповідна записка начальника Управління міжнародних зв'язків О. С. Сухолиткого від 23.06.1999 р. арк. 63–68.
15. Січкаренко Г. Г. Історичний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985–2005 рр.): монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 360 с.
16. Якимчук О. І. Історичне значення та суперечності реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»). *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*. 2018. Вип. 8. С. 80–91.

REFERENCES

1. Bezliudna V. V. Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyshchych pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1948–2016). *Doctor's thesis*. Rivne [in Ukrainian].
2. Bezliudna V. V. (2016). Zakonodavchyi aspekt rozvytku inshomovnoi osvity u VPNZ Ukrainy (kinets 90-kh rr. XX – pochatok XXI stolittia). *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu – Journal of Chernihiv State Pedagogical University, issue 141, 11–14*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_141_5 [in Ukrainian].
3. Vakarchuk I. O. (1992). Lvivskiy universytet: problemy vidrozhennia. *Vysokiy замок – High Castle, 11 sich. (№ 13), 4* [in Ukrainian].
4. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraina XXI stolittia») (1994). Kyiv: Raiduha [in Ukrainian].
5. Yevropeiskiy vybir. Kontseptualni zasady stratehii ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2002–2011 roky: Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady vid 30.04.2002 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02> [in Ukrainian].
6. Kremen V. (2000). Nam treba podyvytyisia ditiam v ochi. *Osvita – Education, 23 liutoho–1 bereznia. (№ 12), 5* [in Ukrainian].
7. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky. (2012). URL: <http://www.osvita-ks.edukit.kiev.ua/Files/downloads/Natsionalna%20> [in Ukrainian].
8. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 r. № 2984-III. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 20, 506–536* [in Ukrainian].
9. Pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshe Ukrainy u 2001 rotsi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.09.2002 r. № 1394. (2002). *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 38, art. 1789* [in Ukrainian].
10. Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.1993 r. № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D%BF?test=4/UMfPEGznhhUJh.Zi8fJJO4HI4css80msh8Ie6> [in Ukrainian].
11. Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.04.2002 № 347. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> [in Ukrainian].
12. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 04.06.1991 r. № 1144-XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 34, art. 452* [in Ukrainian].
13. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro vyznannia kvalifikatsii z vyshchoi osvity v Yevropeiskomu rehioni: Zakon Ukrainy vid 03.12.1999 r. № 1273-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 51, art. 459* [in Ukrainian].
14. Pro spivpratsiu Minosvity Ukrainy z krainamy Yevropy: Dopovidna zapyska nachalnyka Upravlinnia mizhnarodnykh zv'iazkiv O. S. Sukholytkoho vid 23.06.1999 r, 63–68 [in Ukrainian].
15. Sichkarenko H. H. (2014). Istorychniy dosvid perebudovy vyshchoi osvity v Ukraini (1985–2005 rr.). Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
16. Yakymchuk O. I. (2018). Istorychne znachennia ta superechnosti realizatsii Derzhavnoi natsionalnoi prohramy «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»). *Osvitnii dyskurs. Humanitarni nauky – Educational discourse. Humanities, issue 8, 80–91* [in Ukrainian].